

Szakmai zárójelentés a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 2. szakasz” c. K 81864 ny. sz. (2010.02.01.-2014.01.31.) OTKA Projektéről

A "Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa" című projekt (első szakasz: K 62032, 2006.02.01.-2010.01.31.) fő célja egy olyan (hazai és nemzetközi viszonylatban is hiánypótló) digitális nyelvtörténeti adatbázis létrehozása (a <http://lldb.elte.hu/> oldalon), amelyik a Római Birodalom meghatározott európai provinciacsoportja (Illyricum, Gallia, Britannia, Germania, Hispania, Észak-Itália) latin feliratainak vulgáris latin nyelvi anyagát dolgozza fel azzal a céllal, hogy lehetővé váljon a császárkori latin nyelv területi változásainak és nyelvföldrajzi tagolódásának az eddiginél alaposabb megismerése és a feltárt nyelvföldrajzi tagolódások többrétű vizualizálása.

A Projekt munkatervében foglalt vállalásoknak a projektidőszakon (2010.02.01.-2014.01.31.) belüli sikeres teljesüléséről, az elért eredményekről az alábbi bontásban számolunk be: 1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér fejlesztése, 2. Báziskönyvtár fejlesztése, 3. Adatgyűjtők és adatgyűjtés, 4. Konferencia-részvételek, külföldi kutatóutak, 5. Publikációk, 6. Összegzés.

1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér fejlesztése

A K 62032 ny. sz. első projektben (2006-2009) megalkotott, és a <http://lldb.elte.hu/> oldalra telepített magyar és angol felületű Adatbázis-szoftvert a jelentés tárgyát képező projektidőszakban tovább fejlesztettük, a program megalkotója, Kiss Márton MSc informatikus segítségével. Kisebb javításokkal tökéletesítettük a programelemek működését és folyamatosan, igény szerint, finomítottuk, bővítettük az adattípusok kódolására szolgáló kódrendszert. A minőség-ellenőrzés végett, belső használatra kifejlesztettünk egy adatlap-ellenőrző, hibajavító modult, ahol hatékonyan jelezhetők és javíthatók az észlelt hibák. Jelentős lépésként kifejlesztettünk egy összetett kereső programelemet ("Kit. Keresés / Ext. Search"), amellyel igen bonyolult keresési feladatokat lehet végrehajtani.

A legjelentősebb lépés a felvitt adathalmazokban feltárható adatstruktúrák vizualizálása terén történt. Elkészült a különféle adattípusok egymás közti megoszlását, relatív disztribúcióját vizualizáló diagram-ábrázoló programelem, amely a Kereső elemre lett telepítve, így a kívánt kritériumok szerint kikeresett adathalmazok belső megoszlása azonnal ábrázolható. Ezen túl a dinamikus diagram-elem lehetővé teszi, hogy az adott adatsorokat bármilyen módon újra csoportosíthassuk, és a diagramot módosíthassuk, ami lehetővé teszi az

egyes nyelvi rész- és alrendszerek mélyreható strukturális vizsgálatát oly módon, ahogy azt már Herman József javasolta. A Kereső modulokra telepített diagram-programelemmel a kívánt kritériumok szerint kikeresett adathalmazok belső megoszlása nem csak főkódok (Code 1), lokalizálások (Localisation) és datálások (Date, Date 2), hanem főkódok és alternatív kódok (szekundér hibatípus) együttes figyelembevételével (Code 2), összevont kódosztályok szerint (Code 1a, Code 2a) és korpuszok szerint is (Bibl 1, Bibl 2) ábrázolhatók. A diagram-elemet a szabad vendég-felhasználóként belépők is használhatják. A szoftver mellett a projekt hardver-hátterét is fejlesztettük: a projekt első évében beszereztük a betervezett (a nem kölcsönözhető, nem fénymásolható gyűjteményeken végzendő) mobil adatgyűjtést lehetővé tévő note book-ot.

2. Báziskönyvtár fejlesztése

A projektidőszakban folytatódott a projekt báziskönyvtárának kiépítése. Ennek keretében 11 könyvet vásároltunk, 20 kötetet a témavezető fénymásolt le a heidelbergi egyetemen (2010.07.05-11) tett kutatóútja során (a Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik könyvtárában), 48 kötetet itthon fénymásoltattunk le, 33 gyűjteményt pedig beszkeneltettünk (ebből 21 kötetet külföldi könyvtárközi kölcsönzéssel hoztunk meg).

3. Adatgyűjtők és adatgyűjtés

A fejlesztések mellett a projektidőszakban intenzíven folyt az adatgyűjtés és az adatrögzítés is a kijelölt területeken, aminek következtében a teljes projektidőszakra tervezett 8000 adatlap helyett 14014 adatlapot sikerült az adatbázisban rögzíteni a jelentési időszak végéig (összesített adatlap-szám 2014.01.31-n: 20127). Tehát az eredetileg tervezett mennyiségnek 1,75-szörösét sikerült rögzíteni, így olyan mértékű adatbázis jött létre, amelyen el lehetett kezdeni a dialektológiai elemzéseket, amelyek már nemzetközi szinten is bemutatásra kerültek 2012-ben és 2013-ban, és a vonatkozó publikációk megjelenés előtt állnak, vö. lentebb 4. és 5. pont alatt.

A projektidőszakban Adamik Béla témavezető és Barta Andrea résztvevő kutató mellett a következő adatgyűjtők végeztek adatgyűjtést az Adatbázis számára: Ambrus Lehel, Fodor Krisztina, Gonda Attila, Jekl Ágnes, Kovács Judit, Ötvös Zsuzsanna, Sarkadi Zsuzsanna, Visontai Réka, Zalán Sára, Zimonyi Ákos. Adamik Béla témavezető kutató, Kiss

Sándor, résztvevő kutató közreműködésével végezte az adatlapok ellenőrzését, a hibák jelzését és a hibajavítások ellenőrzését.

A projekt időtartama alatt, a következő gyűjtemények adatai kerültek felvitelre digitális adatlapokon az Adatbázisba (a korpuszrövidítések feloldását l. http://lldb.elte.hu/admin/add_page_bibl.php; a feldolgozott gyűjteményeket ábécé-rendes provincia-bontásban adjuk meg, zárójelben feldolgozójuk monogramjával): Alpes Graiae: ILAlp 1 (A. L.); Alpes Maritimae: IANice (A. L.); Alpes Poeninae: RISch 3 (A. L.); Aquitania: ILA Bord (F. K.); Baetica: CILA 1-2 (V. R.); Belgica: RICG 1. (F. K.), CSIR-D 4, 3, FITrier (A. L.); Britannia: RIB 1. és 3. (K. J.), RIB 2. (S. Zs.); Dacia: IDR 2. , 3./2. 3./6., ILD (S. Zs.); Dalmatia: Salona 1-2 (A. B.); Germania inferior CSIR-D 3, 1, Lehner, SFGKoeln (A. L.); Germania Superior: CSIR-D 2 / 1, 3-7, 9-11, 13-14, FIM, CIL 13, BCTH, AE, RISch 2, RSO, Lehner (A. L.); Hispania Citerior: IRC 1-4, RIT, IRG, ERPSoria, IAmpuritanas, CIBalear, CPILCaceres, IRLugo, Clunia, ERLara, CIRG, IRSAT, EAstorga, IRSaetab-2, IRPValencia, IRValent-2, IREdeta-2 és ERAsturias (V. R.); Liguria (Regio IX): ICI 7., 9. (Z. Á.); Lugudunensis: ILain, IAParis (F. K.), RICG 15 (Ö. Zs.); Moesia Inferior: IIFDR, Conrad, ILBulg (J. Á.); Moesia Superior: ILJug, AE (V. R.); Narbonnensis: RICG 15, ILN 6-7/1, ILHSavoie, INimes, ICalvet (Ö. Zs.) RISch 1 (A. L.); Pannonia Inferior: RIU 6 (B. A.), TitAqu 1-2 (G. A.); Pannonia Superior: ILSlo 1 (Z. Á.), CARNmil (A. L.), CARNZiv, RIU 1. (B. A.); Raetia: IBR (Z.S.); Transpadana (Regio XI): EaNovara, ILVercel (K. J.), ICI 12 (Z. Á.); Venetia et Histria (Regio X): InscrAqu 1-3., Pais, CIL 5, InscrIt 10, 1-4 (Z. Á.).

4. Konferencia-részvételek, külföldi kutatóutak

A munkatervben tervezett konferencia-részvételek és kutatóutak mind megvalósultak.

A Témavezető, Adamik Béla 2010-ben a heidelbergi egyetem ókortörténeti és felirattani tanszékén (Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik) végzett kutatásokat (2010.07.05-11, vö. fentebb 2. pont alatt). Részt vett és előadást tartott *Periodization of Latin: an Old Question Revisited* címmel a 16. nemzetközi latin nyelvészeti konferencián (16th International Colloquium on Latin Linguistics, Uppsala, June 6-11, 2011). Részt vett továbbá a 10. nemzetközi vulgáris és kései latin konferencián (Tenth International Conference on *Latin vulgare - latin tardif* (LVLT 10), Bergamo 2012.09.04-09.), ahol az Adatbázis anyagaira támaszkodva előadást tartott *In Search of the Regional Diversification of Latin: Changes of the Declension System According to the Inscriptions* címmel a projekt eredményeiről, mégpedig névszóragozás átépülésének dialektológiai vonatkozásáról, kiválasztott római

provinciák feliratos anyaga alapján (vö. <http://real.mtak.hu/id/eprint/3998>). Részt vett a 17. nemzetközi latin nyelvészeti konferencián (17th Colloquium on Latin linguistics – Rome, May 20th – May 25th 2013), ahol az Adatbázis anyagaira támaszkodva a hangsúlytalan rövid magánhangzók kiesésének, a syncopének dialektológiai vonatkozásáról tartott előadást *The frequency of syncope in the Latin of the Empire: A statistical and dialectological study based on the analysis of inscriptions* címmel kiválasztott római provinciák feliratos anyaga alapján (vö. <http://real.mtak.hu/10275>). 2013. október végén pedig kutatóutat tett Csehországba, ahol a Brnói egyetemen bemutató előadásokat tartott a projektről, annak nemzetközivé bővítése érdekében.

Kiss Sándor résztvevő kutató előadást tartott az említett a 16. és 17. nemzetközi latin nyelvészeti konferencián, 2011-ben *Recherches sur le texte des chroniques latines du Haut Moyen Âge (perspective diachronique)* és 2013-ban *Système des déterminants et la place virtuelle de l'article en latin* címmel, valamint a 10. nemzetközi vulgáris és kései latin konferencián (2012-ben, *Latin tardif et préroman: les problèmes de la diglossie et de la variation* címmel).

Barta Andrea, résztvevő kutató előadást tartott "A New Lead Tablet from Savaria" címmel a *Magical Context* c. konferencián (Budapest, 2011. április 15), ill. "Az elgörbült nyelv – Új adatok az aquincumi átoktábla rítusához" címmel (társelőadó: Lassányi Gábor) a *Provincialia Romana* c. konferencián (Pécs, 2014. január 29-31).

Jekl Ágnes doktorandusz, adatgyűjtő munkatárs részt vett és előadást tartott a 10. nemzetközi vulgáris és kései latin konferencián (Tenth International Conference on *Latin vulgaire - latin tardif* (LFLT 10), Bergamo 2012.09.04-09.) Moesia Inferior fonológiai profiljának megrajzolását végezve el a projekt és az adatbázis eredményeinek felhasználásával, vö. <http://real.mtak.hu/4082/> (ugyanő ennek az előadásnak egy előzményét, Moesia Inferior keleti része, azaz Scythia Minor kapcsán egy 2011-es római nyelvészeti konferencián mutatta be, vö. <http://real.mtak.hu/4079/>).

5. Publikációk

A K 81864 szám feltüntetésével a projektidőszakban összesen 6 publikáció jelent meg, illetve áll megjelenés előtt: 3 angol nyelvű (Adamik Béla, In Search of the Regional Diversification of Latin: Some Methodological Considerations in Employing the Inscriptional Evidence: <http://real.mtak.hu/3997/>, Adamik Béla: In Search of the Regional Diversification of Latin: Changes of the Declension System According to the Inscriptions: <http://real.mtak.hu/3998/>,

Adamik Béla, The frequency of syncope in the Latin of the Empire : A statistical and dialectological study based on the analysis of inscriptions: <http://real.mtak.hu/10275/>), 2 olasz nyelvű (Jekl Ágnes, Cambiamenti fonetici del latino nella provincia della Scythia Minor: <http://real.mtak.hu/4079/>), Jekl Ágnes: Cambiamenti fonetici nel latino della provincia della Moesia Inferior, vö. <http://real.mtak.hu/4082/>) és 1 magyar nyelvű (Adamik Béla, A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége: <http://real.mtak.hu/3994/>).

6. Összegzés:

Mindent egybevetve a Projekt munkatervében vállaltak teljesítése sikeresnek ítéhető. Ami a legfontosabb, jelentős fejlesztéseket hajtottunk végre a magyar és angol felülettel is rendelkező, internetes hozzáférésű Adatbázis-szoftveren (vö. <http://lldb.elte.hu/>), amelyet így a jövőbeni nemzetközi együttműködés potenciális eszközévé tettünk. A korábbi projektbe bevont adatgyűjtők mellé kiképeztünk újabb adatgyűjtő munkatársakat, akik a résztvevő kutatókkal és a témavezető kutatóval együtt a projekt záró dátumáig az eredetileg tervezett 8000 helyett összesen 14014 digitális adatlapot rögzítettek az Adatbázisban. Folytatódott a projekt báziskönyvtárának kiépítése azoknak a feliratgyűjteményeknek a beszerzésével, amelyek alapján az adatgyűjtést folyamatosan végeztük. Jelentős lépéseket tettünk a projekt nemzetközi megismertetésére a Projekt munkatársainak külföldi kutatóútjaival és konferencia-részvételeivel, amelyek keretében az Adatbázisba felvitt adatlap-mennyiségekre építve a latin dialektológia egy-egy részkérdésében már jelentős eredményeket lehetett nemzetközi szinten bemutatni. Az adatbázis munkálatai, a jelen projekt lezárultát követően, az OTKA K 108399 ny. sz. (2014.02.01-2018.01.31.) 3. szakaszban folytatódnak.

Dr. habil. Adamik Béla s.k.
egyetemi docens
témavezető kutató